

СОБСТВЕНОСТТА – ИСТОРИЧЕСКИ И ПРАВНИ АСПЕКТИ

Люба Панайотова¹

I. КРАТЪК ПРЕГЛЕД НА ИСТОРИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА СОБСТВЕНОСТТА

Собствеността е явление, което се разглежда от различни науки. За да се обхване проблемът за собствеността в цялост трябва да се обърне внимание поне на три различни направления в неговото изследване. На първо място – като чисто историческа перспектива на възникване и развитие, на второ място – като съществуващи в съвременния свят юридически системи на собственост и на трето място – като теоретична постановка, която показва какви идеи стоят зад едно или друго законодателно дефиниране на собственост. Настоящата статия не предполага пълен анализ и в трите направления, поради ограничения обем. Целта е по-скоро да се очертаят контурите и да се посочат някои интересни факти и идеи.

Собствеността е централно понятие въобще на социалната сфера и може да бъде представена много широко – като един социален и икономически феномен, а и като верен изразител на едно цивилизационно развитие². Известно е, че всяка цивилизация се характеризира с доминираща идеология и икономическа организация на обществото. Правото на собственост е само юридическата форма на един социален и икономически феномен, който цели да уреди присвояването на земните богатства или още блага. Те, от своя страна, се разделят според икономистите на две групи – средства за производство и стоки за потребление.

¹ Доктор по Доктор по право, Доцент по Вещно право в Юридическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“.

² Larroumet, Christian. Droit civil. Les biens Droits reels principaux. T. II, 5-e ed. Paris, Economica, 2006, p. 86 – 100.

Юристите по традиция разглеждат собствеността като понятие на вещното право и по-точно като един от институтите в системата на общата му част³. Собствеността безспорно е по-широко понятие от правото на собственост като обективно и субективно право, което законодателството урежда. Може да се добави също така, че собствеността като правен институт е най-общо признаването и защитаването от даден правен ред в дадено време на нуждата на човека да присвоява необходими му полезни неща, което стои в основата и е предпоставка за всяко производство.

II. ПРОИЗХОД НА СОБСТВЕНОСТТА

Истинският произход на собствеността е спорен, но очевидно всичко е започнало, когато човекът е започнал да завладява, да установява една директна власт върху богатата. Или с други думи казано, това първоначално материално завладяване е довело и до първата известна форма на собственост, т.нар. колективна собственост. Възможно е преди нея да е имало и други форми или други цивилизационни модели на собственост, но за тях съвременният човек все още не разполага с данни. Тази първа собственост се нарича още собственост на клана или племето, а по-късно на семейството (фамилията). Но на този етап това не е същинската юридическа собственост, а по-скоро един факт, едно материално завладяване. Това е нещо, което се доближава до института на владението в наши дни⁴. Съществуват философски и правни концепции, според които собствеността е естествено, вродено на човека право, дадено му от Бог⁵. Освен в библейските източници, това определение на собствеността е вожало още от законодателството на Хамураби (1950 години преди Христа). През хилядолетното си развитие разбирането за собствеността е претърпяло развитие и изменение, което е характерно за всяко житейско и правно явление по принцип.

³ Вж. повече по тези въпроси при Стоянов, В. Вещно право. С., 2004, с. 214 и сл.; Боянов, Г. Вещно право. С., 2004, с. 290 и сл.; Венедиков, П. Ново вещно право. С., 1999, с. 208; Василев, Л. Българско вещно право. С., 2001, с. 250; и др.

⁴ Таджер, В. Вещно право на Република България. Част четвърта. Владение. С., 2001.

⁵ Така Кацаров, К. Теория на национализацията. Сиела, 2011 г., с. 200 и сл. Според автора и цитираната там богата литература по въпроса, определението на собствеността като божествено право се среща в библейските източници. Така „Бог създава човека като висше същество по Негово подобие и му дава възможността да разполага с по-низшите същества и вещи“. В правната област това схващане намира признание у Гроциус.

Първоначално собствеността е била разглеждана като пълна и абсолютна по действие връзка между собственика и вещта, която изключва вмешателството на целия останал свят. Отбелязва се още, че собствеността е хомогенно понятие, което повече от четири хилядолетия запазва една обща особеност, а именно да бъде право на абсолютно, вечно и изключително разпореждане с определена вещ⁶.

За разбирането на съвременното право на собственост добра отправна точка дава едва римското частно право. Неговите схващания за собствеността обаче стават достойние на днешните хора едва след Великата френска революция от 1789 г., която е последвана от приемането на Френския граждански кодекс от 1804 г., наречен Кодекса на Наполеон. Затова и най-голямата заслуга на Наполеон не е толкова във факта, че е побеждавал и издигал величието на своята страна, а затова, че е дал на света този кодекс и посредством него е разпространил римскоправното разбиране за собственост и въобще за права⁷. Това се изтъква с основателна гордост от френската юридическа мисъл.

Старото римско право е познавало най-старата колективна собственост, наречена квиритска⁸. Характерното за нея е било, че членовете на едно семейство са се подчинявали на главата на семейството – *pater familias* що се отнася до завладяваните блага или вещи. Впоследствие се развива и т.нар. преторианска собственост. Тя е била закриляна от римските претори и е разгледана добре в Институциите на Гай. При нея е уредено и давностното придобиване, т.е. допусната е възможността собственост да може да се придобива и чрез владение в определен период от време. При тази собственост защитата се дава от Едикт на претора, а не от цивилното право, при нея вещите не са били манципирани от продавачите на купувачите, а са били традирани със същите правни последици.

Към края на Империята двете форми на собственост се унифицират.

⁶ Вж. Кацаров, К. Цит. съч., с. 200-201, както и цит. там Salleron, L. Six Etudes sur la Propriete collective, Paris, 1947, p. 177 – 180.

⁷ Larroumet, Christian, op. cit., p. 86 – 100.

⁸ Андреев, М. Римско частно право. (6. Фототипно) издание. С., БАН, 1992, с.239. Венедиков, П. Записки по римско право. С., 1999 г., ИК „проф. П. Венедиков”, с. 68, 69.

Всъщност този процес на унификация е завършен по времето на Юстиниан, който прокламира в своята кодификация, че *”всеки е пълен и легитимен собственик на своите роби и на всички други вещи, които му принадлежат.”* Разликата между цивилната и преторската собственост изчезва при този император, защото той премахва манципацията⁹.

Римското право познава и други форми на собственост, една от които е провинциалната собственост. Тя засяга римските провинции или още завладените от Рим територии. При тази собственост част от завладяната земя е обявена за публична собственост, а друга част е раздадена на хората, които са приличали в това отношение на днешните концесионери. Те са плащали и специален данък. В литературата тази собственост е известна още като peregrinica и е била уреждана от *ius gentium* или от съответното национално право. Собствеността е била защитавана с едикти на управителите на провинции.

След време следва нова унификация и се е стигнало до един общ юридически режим на правото на собственост, което всъщност е голямото достижение на римскоправната юридическа мисъл. Причините за тези процеси традиционно се определят като социално-икономически. За римската собственост има множество подробни изследвания, но поради ограничения обхват тук само посочваме най-общо познатите видове, без да ги анализираме подробно.

III. РАЗВИТИЕ НА СОБСТВЕНОСТТА ПРЕЗ ФЕОДАЛИЗМА

След разпадането на Римската империя настъпват промени не само в държавното устройство на образуваните в Европа държави, но и в режима на собствеността като цяло. Този период е известен още като феодализъм. Но през феодализма се развива и т.нар. феодална собственост, тя е дълбоко различна от римскоправното разбиране за собствеността. Най-голямото различие засяга недвижимите имоти и техният правен статус, по-малко засегнати са движимите вещи. Самата феодална система е организирана около недвижимата собственост, основно значение по това време са имали земите и горите на феодалите.

⁹ Вж. Венедиков, П., цит.съч., с. 69.

За този период е характерно разделянето на собствеността на две – полезна или още същинска собственост (*dominium utile*) и господстваща собственост без правомощия (*dominium directum*)¹⁰. Земята е принадлежала на един сюзерен (крал, владетел), който я е предоставял за ползване и експлоатация на един васал или ползвател. Този ползвател е трябвало да изпълнява някои задължения и е бил васално зависим от сюзерена. Най-съществена част от задълженията е била предоставянето на част от доходите на сюзерена или краля. Интересни правила са били установени във връзка с наследяването на тази форма на собственост. Пример за тях ни дава феодалното френско право. Титулярят на господстващата собственост е бил наследяван с всички свои привилегии по отношение на собствеността, но и титулярят на полезната собственост също е бил наследяван. Даже той е можел да прехвърля собствеността на други лица, от които титулярят на господстващата собственост е продължавал да събира данъци. Господстващата собственост е била рядко обект на прехвърляне – обикновено е оставала в семейството през вековете. С други думи казано средновековното, феодално разбиране за собствеността е било много различно от съвременното. Приемало се е, че собствеността е предоставена на определени лица от Бога, от краля или сеньора¹¹.

Като заключение на тази точка може да се каже, че правото на истинска, на същинска собственост не е съществувало, що се отнася до земята, в старото френско феодално право. Не е съществувала собственост на едно лице да ползва и да се разпорежда с вещите си по абсолютен начин по смисъла на чл. 544 от ФГК. По време на феодализма собствеността винаги е била разделена между лицата.

Що се отнася до движимите вещи, то икономическата полза от тях е била малка. И при тях е действал принципът, че владението значи собственост (*la possession vaut titre*). Този принцип води началото си от старото френско право, а не от римското частно право.

Като наблюдение за този период може да се каже, че държавната, респективно колективна собственост, е била осъществявана от феодалните владетели и от църквата. Тя не е можела да бъде рационално стопански добре използвана и е била обект на критики до революцията.

¹⁰ Венедиков, П. *Actio praescriptis verbis* и римското право преди Юстиниановата кодификация. – Годишник на СУ. Юрид. Фак., т. 27, 1931 – 1932, с. 163 и сл.

¹¹ Rochfeld, Judith, *Les grands notions du droit prive*, Presses universitaires de France, 2011, p. 269 – 315.

IV. РЕВОЛЮЦИЯТА И ФГК

Основна кауза на Френската революция се приема, че е борбата с кралската власт и съсловието на благородниците. Но тази борба е била преди всичко социална и идеологическа. Датата, която остава в историята е 4 август 1789 г. – това е началото на социално-икономическата трансформация, но и радикална трансформация в юридическия ред. След като отпаднат феодалните ограничения правото на собственост е „освободено” в полза на полезната, а не на господстващата собственост. Извършва се едно връщане към римскоправното разбиране за собствеността.

В Декларацията за правата на човека и гражданина от 26 август 1789 г. чл. 2 се прокламира, че *„собствеността е естествено и неотменимо право на човека по същия начин както свободата, сигурността и съпротивата срещу подтисничеството”*. А в чл. 17 от Декларацията е записано, че *„собствеността е неприкосновена и свещена и никой не може да я отнеме, освен необходимост от публично естество, легално установена, очевидна нужда и след точно и предварително обезщетение.”*

Собствеността като неотменимо право е възпроизведено и в Конституциите на Франция от 1946 г. и 1958 г., както и в редица други европейски Конституции. Оттук следва, че правото на собственост вече не е само институт на гражданското право, то има и конституционна стойност. То е едно фундаментално право¹².

Собствеността има значение и за международното право, което има приоритет пред законите от вътрешното право, които му противоречат, съгласно изрични текстове от действащи Конституции (чл. 5 К).

В Европейската конвенция по правата на човека и основните свободи, правото на собственост се защитава и то като основна свобода на човека¹³.

¹² За българската Конституция може да се каже като пример, че основно значение има нормата на чл. 17, ал. 2, която обявява *„собствеността за частна и публична“*, както и че в ал. 3 частната собственост обявена за неприкосновена. В тази връзка е добре да се има предвид и решение № 19 от 21 декември 1993 г. на Конституционния съд на Р. България по конституционно дело № 11 от 1993 г., публ. ДВ, бр. 4 от 1994 г. В това решение се коментират основно въпроси на разделянето на собствеността на публична и частна, както и възможността субекти на публичното право да притежават частна собственост.

¹³ Вж. чл. 1 от Първия протокол на Европейската конвенция по правата на човека и основните свободи, както и чл. 17, ал. 2 от Хартата на основните права на Европейския съюз. Европейският съд в Страсбург е защитавал правото на собственост в редица свои решения, а и Европейската харта на основните свободи, която е част от първичното законодателство на ЕС, закрепва правото на собственост в своята част втора. В тази част са

Европейският съд в Страсбург в редица свои решения е защитавал правото на собственост¹⁴. За неговата практика има множество интересни научни изследвания, на които е добре да се обърне специално внимание при бъдеща по-подробна разработка.

V. СЪВРЕМЕННАТА КОНЦЕПЦИЯ ЗА ПРАВОТО НА СОБСТВЕНОСТ

Тази концепция все още се оказва зависима от философските и политически учения на XVIII век. Тя е залегнала в различните европейски законодателства, които уреждат собствеността. Само на пръв поглед може да се каже, че концепцията е „съвременна“, защото тя датира от повече от двеста години. Идеята най-общо казано е в това, че за да бъде свободен един човек, то той трябва да бъде независим. И той ще бъде независим само тогава, когато упражнява изключителна власт върху своите вещи в противовес на средновековното разбиране, че тази власт му е отстъпена от някой друг. Идеята за собствеността, залегнала в съвременните закони и кодекси, е, че има една директна власт на индивида върху собствените му вещи. Оттук следва, че собствеността е условие (condition) за независимостта на всеки по отношение на другите. Тя е свързана с индивидуализма, с предоставянето на индивидуални свободи на всички. Показателно в това отношение е и определението на Порталис, че „*собствеността е фундаментално право, върху което почиват всички институции.*” Вижда се реакцията срещу феодалните ограничения.

От това разбиране за собствеността, формирано през края на 18 век, следват важни юридически последици :

1/. Влияние върху дефинициите и концепцията за собствеността. Съвременното законодателство я урежда като една абсолютна власт върху вещите заедно с една независимост, автономност на този, който упражнява тази власт в социалната сфера. Това е характерно и за нашето право, защото то е реципирало и законодателен опит, и теоретични постановки от европейските кодекси.

уредени основните свободи на човека, докато в част първа са уредени правата. От това следва, че на собствеността се гледа преди всичко като на основна свобода.

¹⁴ Pavageau, St. Le droit de propriete dans les jurisprudences des juridictions supremes francaises, europeennes et internationales. Edite par Universite de Poitiers (France), 2006, p. 16 – 27.

2/. Влияние върху понятието за вещь – това е благо, върху което може директно и незабавно да се упражни власт. Оттук следва и връзката на собствеността изключително с телесните вещи (тези, които имат признаците материалност и обособеност). В правото на XX век отдавна има дискусия за разширяване приложното поле на правото на собственост към вещи, лишени от *corpus* (телесност). Освен за т.нар. „индустриална“ или „духовна“ собственост все повече се говори и за понятието „икономическа собственост“. В основата на това понятие се крие разбирането, че човечеството е преминало от „аристократичния“ си етап към един подчертано пазарен етап на своето развитие, за който водещо значение има стойността, а не формално юридически притежаваните блага¹⁵.

Тази концепция за собствеността обаче неизбежно се подчинява на нови влияния от края на XIX век, включително и до наши дни. Има социални промени, които оказват влияние върху класическото дефиниране и разбиране за собствеността. На първо място, може да се каже, че тази концепция отговаря на едно състояние на света, което вече не е същото, което се е променило. Ясно е, че и законодателството трябва да се променя, за да бъде в крак с урежданите и регулирани обществени отношения. Днес, за разлика от 18 век, човекът доминира не само върху естествените вещи (земи, гори), но така също и върху вещи, които произвежда (някои много сложни в техническо отношение и скъпи като нематериална стойност). Виждането за собствеността като едно доминиране и тотално завладяване също вече е променено. Това разбиране е еволюирало. В днешно време се констатира загуба на илюзията, че човекът доминира природата (промените в климата, катастрофите и т.н.), както и че доминира върху всички вещи (дефектни стоки, комплексна техника и т.н.).

На второ място, преобладаващата все още съвременна концепция, е свела собствеността до едно отношение на човека към вещите, без да отчита социалното приложение и отношението към другия. Еволюцията доказва, че вече собствеността не би могла да се упражни в една изолирана вселена, без оглед на третите лица. Собствеността вече се социализира в смисъл, че изключителното отношение на един индивид към една вещь отстъпва място на интереса на третите лица в упражняване на правото.

¹⁵ За т.нар аристократичен етап от развитието на собствеността се говори предимно във френската доктрина. Това е етапът, когато поземлената и индустриална собственост е била съсредоточена в ръцете на аристократичното съсловие и църквата. Голямо значение се е отдавало на притежанието на недвижима собственост (вж. частта за развитие на собствеността през феодализма).

Това води и до увеличаване на ограниченията по отношение на властта на собственика. Западното общество все повече се „дематериализира“ като глобално състояние в икономически аспект. 20 век е векът, в който нематериалните стойности имат вече превес над материалните. На преден план все повече излизат не самите вещи, а ползите от тях, пълноценното им използване.

В съвременното общество се забелязва, че индивидуализмът, залегнал във ФГК, вече отстъпва място на нови явления - т.нар. икономически дирижизъм, социален протекционизъм и колективна собственост¹⁶.

Могат да се дадат и примери в тази насока – например въвежданите в законите норми против раздробяването на земите, норми за различните видове публични сервитути. Тук биха могли да се посочат и текстовете в законодателството, които предвиждат ограничения на правото на собственика. Собствениците не са винаги свободни да експлоатират и да променят обектите на своето право. Те са ограничени и в правните си възможности да застрояват своите имоти, защото трябва да се съобразяват със съответните планове и строителни правила и норми¹⁷. Трябва да получат разрешение за строеж, което ги обвързва със субектите на публична власт в лицето на административните органи. Все повече административното право сякаш навлиза в гражданското и все повече смесени фактически състави се наблюдават. От друга страна се забелязва, че собствениците са лишени или ограничени от възможността да строят, защото имотите им попадат в специални зони, където строителството е забранено. Като друг пример могат да се посочат национализациите и експроприациите на правото на собственост в някои епохи¹⁸.

За социален протекционизъм говорят и онези законови разпоредби, в които има изразено предпочитание на едни лица пред други, било то публични или частни. Дори норми от трудовото право въвеждат предимства за работниците да получат заплатите си от обявеното в ликвидация предприятие на работодателя, преди кредиторите и др. лица.

¹⁶ Larroumet, Christian, op. cit., p. 100.

¹⁷ В тази връзка са показателни правилата и нормативите за застрояване и поделяне на имоти в ЗУТ – чл. 19, чл. 200 и др. Тук могат да се посочат и правилата на чл. 50 и сл. ЗС.

¹⁸ По тези въпроси вж. подробен и дълбок анализ при Кацаров, К. Цит.съч., с. 269 и сл.

В тази връзка може да се посочи, че защитата на наемателите в някои западни закони е засилена в сравнение с тази на наемодателите - собственици в законите, които уреждат отдаването под наем на имоти и вещи. В търговското право също има подобни текстове, така например, ако търговец е наел помещение, в което е организиран търговското си предприятие и договорът му за наем бъде прекратен от собственика на помещението предсрочно, то последният ще дължи едно много по-голямо обезщетение от нормалния случай (нормален случай е ако не става въпрос за търговски обект¹⁹). Има също така закони, които фаворизират малките собственици на недвижими имоти и по-специално придобиването на право на собственост от по-бедни социални групи (оземлявания и др.).

Като цяло в обществото има инстинкт към собствеността, ние сме общества на свободни собственици, на хора които имат подобно самосъзнание. За европейците като че ли собствеността не е само едно право, една възможност, а нещо дълбоко вкоренено в нас и придобило силата на инстинкт. Това е и голямата разлика между европейското и американското общество по този показател.

В САЩ не е така силно развито това чувство към собствеността. Така например, един американски автор Джеръми Рифкин говори за собственост, утежнена с едно право на достъп в полза на трети лица. Тази теория датира от 70-те години на 20 век²⁰. Според нея има промяна в модела на частната собственост. Все повече индивидите предпочитат да наемат и то за дълго време определени услуги, отколкото да стават собственици на материални вещи или нематериални блага. Затова и по-разпространени в Америка са дългосрочните жилищни наеми, правото на ползване за определен период, различните абонаменти на услуги, на автомобили и др. От друга страна, според тази теория собствеността вече не може да се разглежда като едно право, което изключва другите в един все повече взаимосвързан и взаимозависим свят. Днес доминира правото на достъп и на включване, за разлика от 18 век. Най-важната цел вече на правото на собственост не е да осигури независимост или автономия на индивидите при ползването на определени блага, а да създаде индивидуално право на хората от цялото общество да се ползват от световните ресурси.

¹⁹ Rochfeld, Judith, op.cit., p. 269 – 315.

²⁰ Rfchfeld, J., op. cit., p. 270.

От това следва интересният извод, че моделът на правото на собственост, който ние познаваме и изучаваме като изключително и абсолютно право, не е единствен. Така според Макферсон правото на собственост не трябва „да изключва“, а според Рифкин то трябва „да дава достъп“. Това още е и идеята за съществуването на „едно колективно имущество, от което никой не трябва да бъде изключен.“ Примерите са, че всички ние имаме право на чист въздух и околна среда. Но в по-широк план това право на достъп засяга всички блага, които са условие за физическо или интелектуално задоволяване на всеки човек (храна, покрив, лекарства, информация, творби и познания). От друга страна, правото на достъп означава още и възможност да се ползваш от вещите, които друг притежава или държи. В тази връзка вече се говори за т.нар. „вещи – собственост на човечеството“. Въпреки, че тези идеи все още представляват една юридическа перспектива, то в западните общества могат да се дадат примери и за тяхното приложение. Така например в Международните споразумения за защита на интелектуалната собственост, които се сключват в рамките на Световната търговска организация е уреден достъпът на някои бедни хора до съществени медикаменти, въпреки патентите на фармацевтичните лаборатории. Също така в някои държави от Западна Европа се забелязват съществени ограничения в правото на собственост на собствениците на жилища за обитаване. Така празните жилища се облагат с данъци или дори могат да бъдат реквизиран при определени условия. Това позволява на базата на правото на наем достъпът до жизненонеобходими вещи за някои лица. В тази връзка може да се спомене като пример и достъпа до социален наем в полза на хората в най-неравностойно положение.

Френският граждански кодекс е гледал на правото на собственост като на едно индивидуално право, докато днес това право има много различни измерения. Едно от тези измерения е и колективната собственост най-общо. Чак през 19 век и повече в наши дни се появяват и развиват форми на колективна собственост. Не става дума само за онова значение на публичната (държавна и общинска) собственост, които се създават в интерес на цялото общество и за закрила на неговите интереси. Става дума и за различните форми на частна колективна собственост. Тук могат да се споменат институтите на съсобствеността и етажната собственост, но наред с тях развитие получава и собствеността на юридическите лица в частното право – дружества, сдружения, фондации, кооперации. При тях в теорията е спорно дали става дума точно за колективна собственост.

Голямо значение в наши дни има и движимата собственост. Правилото „*res mobilis res vilis*“ в много случаи не отговаря на реалността. В западната литература се повдига въпросът дали могат дяловите участия в търговски дружества, които при акционерните се наричат акции, да се разглеждат като движими вещи – обекти на право на собственост. Акциите дават право на участие в управлението и контрола на едно дружество и право на вземане към него от техния притежател. Но все пак доминира виждането, че чисто технически те не се отнасят до същинското право на собственост, а за тях си има специално законодателство. Целта на настоящата статия не е да навлиза в подробни анализи, а само да очертае контурите на възможно развитие при собствеността. Затова не навлизаме в подробности – те могат да са обект на по-задълбочено монографично изследване.

В заключение може да се каже, че в наши дни се наблюдава вече една връзка между двете модерни тенденции за собствеността, които са представени най-вече в западната доктрина : от една страна, социализацията на собствеността в съвременните общества, и от друга страна, повишеното оценяване на ползите от вещите, които са обект на собственост. Интересен извод би могъл да се направи в тази връзка и за уредбата на собствеността в България, а косвено и за уредбата и в другите източноевропейски страни. Демократичните промени доведоха до създаване на конституционни текстове и законови разпоредби, които напомнят за уреждането на собствеността във Френския граждански кодекс в началото на осемнадесети век. И в това има интересна историческа и психологическа закономерност - както Френският кодекс се е противопоставил на феодалните ограничения по онова време, прогласявайки една „*свещеност*“ и „*неприкосновеност*“ на частната собственост, така и новите източноевропейски Конституции се противопоставят на тоталитарните режими, изрично обявявайки частната собственост за неприкосновена. Така съгласно чл. 17, ал. 3 от българската Конституция „*частната собственост е неприкосновена*“, а съгласно чл. 17, ал. 5 „*принудително отчуждаване на собственост за държавни и общински нужди може да става само въз основа на закон при условие, че тези нужди не могат да бъдат задоволени по друг начин и след предварително и равностойно обезщетение.*“ В наше време обаче връщането назад може да бъде само съответно и частично. Еволюцията за която се спомена по-горе в развитието на собствеността оказва своето неизменно влияние (няма как да търси пълна аналогия с житейските и правни обстоятелства през 18 век, а и тя не е нужна).

Просто законотворците, а и доктрината, трябва да си дават сметка за съвременното разбиране за собственост, а не просто водени от историко-политически съображения да преписват остарели модели. Това „*преписване*“ е безспорна реакция срещу времето, когато е доминирала държавната социалистическа собственост над частната²¹.

VI. ПРАВОТО НА СОБСТВЕНОСТ И РАЗЛИЧНИТЕ ЮРИДИЧЕСКИ СИСТЕМИ (ОБЩ ПОГЛЕД)

Добре би било в заключителната част на тази статия да се спомене, че изследването на собствеността няма да бъде пълно, ако не се отчете фактът, че съществуват и са съществували различни юридически системи, при които и правната уредба на собствеността се оказва различна. Те могат да се разделят първо на две големи групи, в които има подгрупи:

- 1/. Юридическа система на бившите социалистически страни;
- 2/. Юридическа система на либералните страни, която се подразделя също на две групи :
 - Юридическа система на държавите, които са под влиянието на римското право;
 - Юридическа система на англосаксонските страни.

При системата на бившите социалистически страни се е приемало, че собствеността върху средствата за производство не е можела да бъде частна. Така се е формирало понятието „*социалистическа собственост*“. Земята е била национализирана и е станала собственост на държавата. Оттук следва изводът, че социалистическата собственост в своя замисъл е една колективна собственост²².

Има три форми най-общо на социалистическа собственост :

²¹ Таджер, В. Правото на държавна социалистическа собственост в НРБ. С., "Наука и изкуство", 1975 г., с. 37., както и с. 476 - 479.

²² За първи път в Конституциите на Мексико от 1917 г. и на СССР от 1936 г. се дава едно различно подразделение и степенуване на собствеността. Частната собственост за първи път е ограничена, а на преден план излиза т.нар. социалистическа собственост с нейните подразделения на държавна и кооперативно – колхозна. Частната собственост се ограничава само до незначителни земеделски стопанства и занаятчийски заведения, както и върху личната собственост на гражданите. Вж. повече по въпроса при Кацаров, К. Цит.съч., с. 208 и сл.

1/. Държавна собственост в индустриалната област и в селското стопанство – тук разграничението между публична и частна собственост е било заличено. Изключителна закрила и приоритетно значение се е отдавало на публичната собственост, която обаче е имала различно съдържание от днес урежданата публична собственост;

2/. Собственост на кооперативите – тя им е отстъпена, предоставена от държавата за вечно ползване, т.е. за другите средства за производство, освен земята, кооперативите са собственици, но пак колективни;

3/. Лична собственост на богатата за потребление – тя е за задоволяване на нуждите на хората. По своя характер тя е запазената през онези години частна собственост, но в ограничени размери.

При тази юридическа система се наблюдава едно ново отношение към частната собственост, непознато до тогава в исторически план. Частната собственост вече не произтича от Бога или от природата, а е право което се предоставя от общността на гражданите. С други думи тя е производна и произтича от държавата, няма абсолютен характер, а може да бъде подложена на ограничения. Подобно разбиране за собствеността се наблюдава и в бившите източноевропейски държави в периода след Втората световна война. Всички те уреждат държавната собственост като приоритетна и в Конституциите тя се ползва с особена защита. Много може да се разсъждава по въпросите на собствеността в тези държави след демократичните промени, които настъпиха през 90-те години на XX век. Еволюционното развитие по-скоро отбелязва връщане към съществуващото в исторически план съдържание на понятието за собственост, отколкото търсене на нови посоки. На собствеността отново се гледа като на вечно, абсолютно и неограничено право, но не са забравени и социалните и функции, както и възможността тя да бъде ограничавана в обществен интерес (вж. писаното по-горе за чл. 17 К).

За правото на собственост при англосаксонските страни може да се каже накратко, че е много различно от познатото ни право на континента. Една от изтъкваните причини има историческо звучене, а именно защото британците като историческо поведение не са реципирали правните разрешения на римското частно право. За тяхната система на собственост е характерен пътят на еволюцията, не толкова на революционните разрешения, характерни за континента. При тях правото на собственост е уредено по начин, който повече напомня на разрешенията във феодалното право.

Разбира се, че във времето е претърпяло развитие, но това развитие е било бавно и зависимо от солидно установените техники на записване на собствеността от времето на феодализма.

Движимата собственост в Англия не се различава много от тази в Европа. Тя се нарича *ownership*, а не *property* – този термин означава всички имуществени права на едно лице. Собствеността върху земята се нарича *Real estate* и представлява една система от васални зависимости, подобна на тази по старото френско право. В наше време прерогативите на едно лице, което има ползната собственост не се различават много на практика от правата на един собственик във Франция или Германия.

Най-голямата разлика между континенталното и англосаксонското разбиране за собственост е в това, че последното признава разделянето на собствеността. Това е т.нар. институт на тръста (доверителна собственост), при който собствеността се оказва разделена между доверителен собственик и ползващ се ефективен собственик. Тръстът се определя като договор, по силата на който едно лице, наричано учредител на доверителна собственост, прехвърля определено имущество на един или повече доверителни собственици, които го управляват и се разпореждат с него в полза на т.нар. бенефициенти. Бенефициент може да бъде както самият учредител, така и трето лице. Доверителната собственост има специфично значение и с оглед кредиторите на доверителния собственик, по-точно с оглед тяхното удовлетворяване, както и за кредиторите на бенефициента. Вещите и вещните права, включени в тръста, се отграничават от останалото имущество и са защитени от взискането на неговите кредитори. От друга страна, от тях могат да се удовлетворят кредиторите на бенефициента. При разпоредителна сделка от страна на доверителния собственик с дадена вещь настъпва ефект, подобен на този при реалната суброгация - бенефициентът получава на мястото на прехвърлената вещь право на полученото като насрещна престация²³.

За държавите, които са под влиянието на римското право, към които след 1989 г. принадлежи и България, важи казаното по-горе като развитие и проблематика. За това тук не се спираме на режима при тях в подробности.

²³ Вж. повече Ставру, С. Въпроси на българското вещно право. С., Феня, 2008 г., с. 551 - 568 и цит. там литература.

Изтъкваме само, че дуализма на собствеността, характерен за англосаксонската система, не е познат на континента. Това се дължи най-вече на прекъснатата връзка с феодалните модели на собственост след френската революция.

Така структурирана представената статия няма претенции за изчерпателност. Тя само се явява текст, който очертава възможните проблематики, които да обхване едно по-широко научно изследване на собствеността. Но и доказва, че собствеността еволюира като понятие и правна уредба, което налага юридическата мисъл да бъде в крак с новите реалности. Безспорна предпоставка да бъде разбрано новото е да се обърне внимание на съществуващото вече като историческа и социално-икономическа база. Ясно е, че всяко едно икономическо, социално и политическо течение има свое отношение и схващане за собственост, а тя самата е относителна величина. Познаването и разбирането на тази относителност дават така необходимия широк поглед към правната уредба и защо тя е такава днес.

